

توسعه منطقه‌ای با رویکرد آینده‌نگاری (مطالعه‌ی موردی: استان کردستان)

ابوالفضل قنبری

دانشیار گروه پژوهش‌های جغرافیای دانشگاه تبریز (نویسنده مسئول)

a_ghanbari@tabrizu.ac.ir

اکبر اصغری زمانی

دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه تبریز.

زهرا امجدی

دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی آمایش سرزمین، دانشگاه تبریز

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۶/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۲/۰۵

چکیده

این پژوهش، با بهره‌گیری از رویکردهای مدیریت استراتژیک و آینده‌پژوهی به بحث در خصوص توسعه آتی استان کردستان پرداخته است و هدف اصلی آن شناسایی مؤلفه‌های کلیدی توسعه منطقه‌ای استان کردستان با رویکرد آینده‌نگاری است. چارچوب نظری این تحقیق، پارادایم هنجاری، از لحاظ هدف کاربردی و از نظر ماهیت بر اساس روش‌های جدید آینده‌پژوهی، توصیفی-تحلیلی می‌باشد. روش جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات، اسنادی و میدانی و مدل‌های پردازش داده‌ها و اطلاعات SWOT، تحلیل عاملی، تحلیل اثرات متقابل و روش دلفی است که در محیط نرم‌افزاری MICMAC پردازش داده‌ها انجام شده است. در این پژوهش با بهره‌گیری از مطالعات موجود در زمینه توسعه منطقه‌ای، معیارهای توسعه در شش گروه اجتماعی، اقتصادی، زیربنایی، زیست‌محیطی، ساختار سکونتگاهی و پیوندها طبقه بندی شد. در مرحله اول از بین ۲۴۰ عامل مؤثر در توسعه استان، با استفاده از روش سوات ۴۰ عامل توسط کارشناسان خبره شناسایی شد. سپس با بهره‌گیری از روش دلفی اثرات این عوامل بر همدیگر توسط کارشناسان مورد سنجش قرار گرفت و میزان ارتباطات مستقیم و غیر مستقیم این عوامل نسبت به هم سنجیده شد که نتیجه آن استخراج ۱۲ عامل کلیدی از بین ۴۰ عامل بود که تولید ناخالص داخلی بالاترین و سرمایه اجتماعی پایین‌ترین عوامل مؤثر در توسعه منطقه‌ای استان کردستان است.

کلیدواژه: توسعه منطقه‌ای، مؤلفه‌های توسعه، آینده‌نگاری، تحلیل اثرات متقابل، استان کردستان

مقدمه

امروزه با توجه به تغییرات سریع محیطی و عدم اطمینان حاصل از آن، ضرورت برنامه‌ریزی استراتژیک و آینده‌پژوهی^۱ برای مقابله با تغییرات احتمالی آتی، بیش از پیش آشکار می‌گردد (طاهری دمنه و همکاران، ۱۳۹۳: ۲). ضرورت آگاهی از تغییرات احتمالی آینده در دنیای پرتلاطم کنونی تا حدی است که امروزه تکنیک‌های آینده‌پژوهی به عنوان رشته آکادمیک در معتبرترین دانشگاه‌های جهان آموزش داده می‌شوند. پیش‌بینی سعی دارد تا با تکیه بر مشاهدات قبلی و بر پایه وضعیت گذشته و حال، آینده را پیش‌گویی کند (ناظمی و قدیری، ۱۳۸۵). اما آنچه مسلم است آینده، قابل پیش‌بینی قطعی نیست (مظفری، ۱۳۸۹: ۱). همین عدم قطعیت در مباحث برنامه‌ریزی، تغییر از رویکرد پیش‌بینی به رویکرد آینده‌نگاری^۲ را اجتناب‌ناپذیر ساخته است (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۸-۳۷). ترسیم آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب، بستری را فراروی سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مدیران فراهم می‌نماید تا با اطمینان بیشترگام در آینده گذاشته، از امکانات و منابع موجود تا حد امکان استفاده کرده و به خلق فرصت‌ها بپردازند (مظفری، ۱۳۸۹: ۱۵). سرچشمه مطالعات آینده را به حوزه‌های علوم چندرشته‌ای و مرتبط با حوزه‌هایی چون اقتصاد، فناوری و برنامه‌ریزی عنوان می‌کنند (هوچر^۳ و همکاران، ۲۰۰۸: ۱۹۵۹). پیش‌بینی آنچه در آینده رخ می‌دهد، بدون تردید یکی از جذاب‌ترین موضوعاتی است که بشر از دیر باز در پی آن بوده است. وندل بل^۴، آینده‌پژوه معروف، معتقد است آدمی و علاقه به آگاهی از فردا یا فرداهای خویش از ابتدا هم‌زاد هم بوده‌اند (بل، ۲۰۰۳: ۱۲).

اندیشیدن منسجم و هماهنگ راجع به آینده در جهانی که به صورت فزاینده به سمت پیچیده‌تر شدن حرکت می‌کند از اهمیت اساسی برخوردار است. در واقع باید گفت مشکلات کنونی جامعه‌ی بشری ناشی از عدم

شناخت دقیق آینده در مقاطع زمانی گذشته از یک طرف و تحولات حیرت‌آور در عرصه فناوری به همراه روند شتابان جهانی‌شدن از طرف دیگر، شناخت تحولات آینده و تلاش برای معماری آن را ضروری و اجتناب‌ناپذیر ساخته است. تفکر هدفمند راجع به آینده باعث می‌شود که پیچیده‌تر شدن موضوعات و مسائل، باعث کندی و بی‌حرکی سیاست‌گذاران در پاسخ به وقایع و تحولات نگردد. داشتن تفکر هدفمند راجع به آینده که منجر به سیاست‌گذاری در زمان حال می‌شود در بطن آینده‌نگاری جای گرفته است و این دلیل اقبال روز افزون به آینده‌نگاری می‌باشد (کریمی فرد و حبیبی، ۱۳۸۹: ۲). از دیگر سو توسعه از مفاهیم سهل و ممتنع است که مناقشات فراوان در معنا بخشی و روش‌های پیاده‌سازی آن وجود دارد. توسعه معمولاً از طریق برنامه‌ریزی^۵، سیاست‌های برنامه‌ای^۶، برنامه‌های توسعه^۷ و یا طرح‌های توسعه تحقق می‌یابد. از مهم‌ترین مناقشات در زمینه توسعه، بحث در مقیاس آن است. مفهوم توسعه را ملی و حتی فراملی می‌دانند و برخی دیگر آن را در سطح منطقه‌ای و محلی جستجو می‌کنند. اما هدف از هر نوع برنامه‌ریزی برای توسعه در واقع رسیدن به آینده‌های مطلوب است (شریف-زادگان، ۱۳۸۲: ۲۰-۱ و بزاززاده و همکاران، ۱۳۹۳: ۲). در ایران نیز سابقه‌ی آینده‌نگری، سند چشم‌انداز توسعه‌ی کشور در افق ۱۴۰۴ که دو دهه‌ی آینده را نشانه گرفته است، اولین سند تفکر استراتژیک و آینده‌نگاری است که بر اساس آن محورهای توسعه‌ی کشور در بخش‌های مختلف تدوین و با انجام تقسیم کار منطقه‌ای، هر کدام از استان‌های کشور، عهده‌دار مسئولیت‌هایی بر اساس قابلیت‌های خود جهت تحقق آینده‌ی مطلوب کشور گشته‌اند (زالی، ۱۳۸۸: ۶). استان کردستان با مرکزیت سنندج، با برخورداری از موقعیت استراتژیک و استقرار استان بر شاهراه ارتباطی شمال غربی- جنوب غربی، و همجواری این قلمرو با

۱. Planning
 ۲. Planned Policy
 ۳. Development Plans

۱. Futures Studies
 ۲. Foresight
 ۳. Hojer et al
 ۴. Wendell Bell

عملیاتی دارای نقیصه‌هایی هستند. از طرف دیگر پژوهش‌های متعددی در زمینه‌ی توسعه منطقه‌ای صورت گرفته که بخش عمده‌ی آن‌ها به سنجش میزان توسعه یافتگی پرداخته و نگاهی گذشته‌گرا و نه آینده-نگر داشته‌اند. در مواردی که پژوهش‌ها رویکردی به آینده داشته‌اند نیز از روش‌های قدیمی‌تر مانند برنامه-ریزی راهبردی استفاده شده است. در ذیل به تعدادی از مطالعات داخلی و خارجی در زمینه‌ی مورد مطالعه اشاره شده است.

شغیعی و همکاران در سال ۱۳۸۵، در پژوهشی آینده‌نگاری منطقه‌ای را معرفی کرده و تفاوت‌های آن با آینده‌نگاری ملی را ذکر می‌کنند و پس از آن رابطه‌ی میان آینده‌نگاری ملی و آینده‌نگاری منطقه‌ای آورده شده است. طباطباییان و همکاران در سال ۱۳۸۶، در پژوهشی به «بررسی متغیرهای مؤثر بر انتخاب ابعاد در یک پروژه» پرداخته و طی آن به مرور نظری آینده-نگاری اشاره شده است. در این پژوهش، ابعاد یک پروژه‌ی آینده‌نگاری بررسی شده و روش‌هایی برای پیاده‌سازی یک پروژه پیشنهاد شده است. پورمحمدی و همکاران در سال ۱۳۸۸، در تحقیقی به «تحلیل نابرابری‌های منطقه‌ای و آینده‌نگاری توسعه (نمونه‌ی موردی: استان آذربایجان شرقی)» پرداخته و با بررسی ۴۴ شاخص مقایسه‌ای شهرستان‌های این استان را مورد مطالعه قرار داده و با استفاده از تکنیک تاکسونومی عددی به سطح‌بندی شهرستان‌ها پرداخته‌اند. بهشتی و زالی در سال ۱۳۸۹ در مطالعه‌ای «عوامل کلیدی توسعه منطقه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی بر پایه سناریو» مطالعه‌ی موردی: استان آذربایجان شرقی را شناسایی کردند و ضمن ارائه الگویی برای شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر روند توسعه در مقیاس منطقه‌ای، زمینه‌ی تهیه سناریوهای ممکن و محتمل در ده سال آینده‌ی استان آذربایجان شرقی را فراهم می‌کند. داده‌های این مقاله ۷۶ عامل است که با روش دلفی از کارشناسان توسعه استان جمع‌آوری و با نرم‌افزار میک

سرزمین عراق، یک فرصت مناسب برای پیدایی یک جهش اقتصادی است؛ هم برای استان و هم برای کشور؛ فعالان اقتصادی در استان‌های همجوار و حتی دورتر، می‌توانند از فرصت همسایگی کردستان با سرزمین عراق استفاده کنند و روابط تجاری-اقتصادی خود را با سرزمین عراق و به ویژه مناطق شمالی آن، برقرار کرده و یا توسعه دهند و همجواری این قلمرو با سرزمین عراق می‌تواند یک فرصت مناسب برای پیدایی یک جهش اقتصادی هم برای استان و هم برای کشور باشد. بنابراین، باید از اهمیت زیادی در برنامه‌های توسعه برخوردار باشد. این استان اگرچه دارای قابلیت‌های طبیعی و معدنی فراوانی است ولی محدودیت‌های طبیعی زیادی نیز دارد. در موقعیت کنونی، و علی‌رغم برخورداری استان از ظرفیت‌های لازمه برای توسعه، آنچه در عمل مشاهده می‌شود، آن است که در زنجیره‌ی تولید ملی، جایگاهی که شایسته آن است را ندارد. موضوعی که بر اقتصاد استان نیز به شدت اثرگذار بوده است؛ عدم رشد یا فقدان توازن در حرکت به سمت توسعه بخش‌های صنعتی، معدنی و کشاورزی استان، واقعیت آشکار ناشی از محرومیت کردستان است. بنابراین، هدف کلی این تحقیق شناسایی عوامل کلیدی مؤثر در توسعه استان کردستان است.

پیشینه تحقیق

از دهه‌ی ۱۹۹۰، آینده‌نگاری به طور خاص به صورت پروژه‌های اجرایی در مناطقی از اروپا، آمریکا، ژاپن و ... به اجرا درآمده است. پژوهش‌های متعددی نیز با هدف بررسی و تحلیل این پروژه‌ها صورت گرفته که بیش از تبیین بنیان‌های نظری، به روش‌شناسی در این حوزه پرداخته‌اند. مدون‌ترین پیشینه برای آینده‌نگاری منطقه‌ای را می‌توان در برنامه‌ی فورن^۱ اتحادیه-ی اروپا جستجو نمود. پژوهش‌هایی با عناوین مشابه در زمینه‌ی آینده‌نگاری منطقه‌ای صورت گرفته که اگرچه به لحاظ محتوایی پوشش خوبی به چارچوب آینده‌نگاری منطقه‌ای داده‌اند، اما به لحاظ روش و شیوه‌های

^۱ FOREN= راهنمای کاربردی آینده‌نگاری

روش شناسی تحقیق

روش تحقیق

پژوهش حاضر، از نوع کاربردی و روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و اکتشافی بوده و روش جمع آوری داده‌ها و اطلاعات، ترکیبی از روش‌های اسنادی و پیمایشی است. در این پژوهش از روش SWOT، دلفی، تحلیل اثرات متقابل و نرم‌افزار MICMAC برای شناسایی عوامل کلیدی مؤثر در توسعه استان و برای ارزیابی اعتبار و پایایی متغیرها از نرم‌افزار SPSS استفاده شد. اساساً SWOT یک ابزار برنامه‌ریزی استراتژیک است. روش SWOT (نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها) نتیجه‌ی مستقیم مدل دانشکده تجاری هاوارد است (مرادی مسیحی، ۱۳۸۱: ۴۰). روش دلفی استاندارد، پیمایشی است که به وسیله یک گروه پایش هدایت شده و چندین دور نظرخواهی از گروهی متخصص را شامل می‌شود که برای یکدیگر ناشناس هستند به طوری که دستیابی به وفاق و اجماع در خصوص پیش‌بینی قضاوتی-شهودی این متخصصان مدنظر است. پس از هر دور پیمایش، یک بازخورد استاندارد درباره قضاوت گروه آماری که متشکل از میانه و چارک‌های یکایک پیش‌بینی‌هاست، به متخصصان ارائه شده و در صورت امکان، نظرات موافق و مخالف در مورد جواب‌های جدی نیز بازخورد داده می‌شوند (یونیدو^۳، ۲۰۰۴: ۹۶). روش تحلیل اثرات متقابل/ساختاری، در کنار روش‌های سناریوسازی، یکی از رایج‌ترین روش‌های آینده‌نگاری است. با ورود به عرصه رویکرد سیستمی و نشان دادن توانایی خود در این عرصه، تحلیل ساختاری در اواخر دهه ۱۹۶۰ یک صعود واقعی را تجربه کرد که با کارهای فورستر^۴ بر روی مدل‌های پویایی صنایع و پویایی شهرها (۱۹۶۱) شروع شد. کار وی منشاء اولین جرح و تعدیل‌های روش تحلیل ساختاری بود (آرکید^۵ و همکاران، ۲۰۰۰: ۲-۸ و ربانی، ۱۳۹۱: ۳).

تحلیل شده است و سرانجام سیزده عامل به عنوان عوامل کلیدی و پیشران توسعه، شناسایی و وضعیت احتمالی آن‌ها در ده سال آینده جهت تهیه سناریوها تدوین شده است. پی، دستا^۱ در سال ۲۰۱۰، در پژوهشی تحت عنوان، «پیش‌بینی: ابزاری برای مقابله با توسعه پایدار برای بلژیک» بیان داشته: هدف از پیش‌بینی، توسعه پایدار در جهان در حال تغییر است. در نتیجه هدف نهایی از پیش‌بینی، پایداری است. در واقع ارتباط اساسی بین آن‌ها را نشان می‌دهد.

نواکی^۲ و همکاران نیز در سال ۲۰۱۰، در مقاله‌ای مسئولیت آینده‌پژوهان در پیش‌بینی استراتژیک را در مجارستان مورد بررسی قرار داده‌اند. در این پژوهش، اهداف دو پروژه‌ی افزایش رقابت منطقه‌ای دو شهر مجارستان بوده، درحالی که دو پروژه‌ی دیگر برنامه بلندمدت ۱۵ تا ۲۰ ساله، برای فرصت کلان توسعه مجارستان داشته‌اند این دو نوع تجربه افزایش پیش‌بینی استراتژیک را به وسیله تعریف نقش و مسئولیت آینده‌پژوهان حرفه‌ای و متوسط ممکن ساخته است.

پژوهش‌هایی با عناوین مشابه در زمینه آینده‌نگاری منطقه‌ای صورت گرفته که اگرچه به لحاظ محتوایی پوشش خوبی به چارچوب آینده‌نگاری منطقه‌ای داده‌اند، اما به لحاظ روش و شیوه‌های عملیاتی دارای نقیصه‌هایی هستند. از طرف دیگر پژوهش‌های متعددی در زمینه توسعه منطقه‌ای صورت گرفته که بخش عمده آن‌ها به سنجش میزان توسعه یافتگی پرداخته و نگاهی گذشته‌گرا و نه آینده‌نگر داشته‌اند. این پژوهش قصد دارد تا با روش‌های اسنادی و میدانی به صورت درون‌زا به شناسایی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید استان کردستان پرداخته و با بهره‌گیری از روش تحلیل عاملی و SWOT به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته است و با استفاده از روش دلفی، تحلیل تأثیرات متقابل و نرم‌افزار MICMAC عوامل مؤثر در توسعه استان کردستان را شناسایی کند.

4. Jay Forrester

5. Arcade

1. Philippe Destatte

2. Eresebet Novaky et al

3. Unido, 2004: 96

همگی بالای ۰/۷ است و این ارقام، نشان دهنده این نکته است که پایایی پرسشنامه‌ی تحقیق، در سطح بالایی قرار می‌گیرد.

جدول ۱: ضرایب پایایی ابزار گردآوری داده‌ها

عوامل پژوهش	تعداد سوالات	ضریب آلفای کرونباخ
عوامل اقتصادی	۴۰	۰/۹۲۴
عوامل اجتماعی	۴۰	۰/۹۱۵
عوامل سکونتگاهی	۴۰	۰/۹۲۱
عوامل طبیعی	۴۰	۰/۹۱۹
عوامل زیربنایی	۴۰	۰/۹۰۱
عوامل پیوندها	۴۰	۰/۹۰۳
آلفای کرونباخ کل	۲۴۰	۰/۹۷۱

پرسشنامه یکی از ابزارهای مناسب جمع‌آوری داده‌ها می‌باشد. در تنظیم پرسشنامه‌ی بکار رفته در این پژوهش از مبانی نظری و مطالعه‌ی طرح آمایش استان و طرح‌های تفصیلی و جامع استفاده شده است. جمع‌آوری داده‌ها از طریق مطالعه‌ی اسنادی و کتابخانه‌ای صورت گرفته و آمارها و اطلاعات مورد نیاز پژوهش با مراجعه به استانداری کردستان، فرمانداری و مطالعات کتابخانه‌ای به دست آمده است.

پرسشنامه‌ی SWOT در هفت بخش تنظیم شده است، که بخش اول در برگیرنده‌ی توضیحاتی درباره‌ی پرسشنامه است و از آنجایی که شناسایی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید به عنوان متغیر بکار رفته، جهت سنجش آن در بخش دوم سوالاتی به منظور شناسایی و تعیین کردن ارزش عوامل اقتصادی، در بخش سوم شناسایی و تعیین ارزش عوامل اجتماعی، در بخش چهارم عوامل مربوط به ساختار سکونتگاه و بخش پنجم و ششم برای تعیین و ارزش‌گذاری عوامل زیربنایی و طبیعی می‌باشد و سوالات بخش‌ها در دو قسمت تنظیم شده که در قسمت اول ضریب اهمیت به صورت ۵ گزینه‌ای (بسیار ضعیف تا زیاد) و قسمت دوم شدت تأثیر به صورت ۴ گزینه‌ای (تأثیر کم تا شدید) تنظیم شده

جامعه آماری شامل کارشناسان، اساتید دانشگاه و دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی استان کردستان می‌باشد. برای تعیین حجم نمونه در پژوهش حاضر از روش تعیین حجم نمونه کوکران به شرح ذیل بهره گرفته شده است.

$$n = \frac{\frac{t^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left[\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right]}$$

$t = 1.96$ $p = 0.5$ $q = 0.5$ $d = 0.05$
 $N = 123$

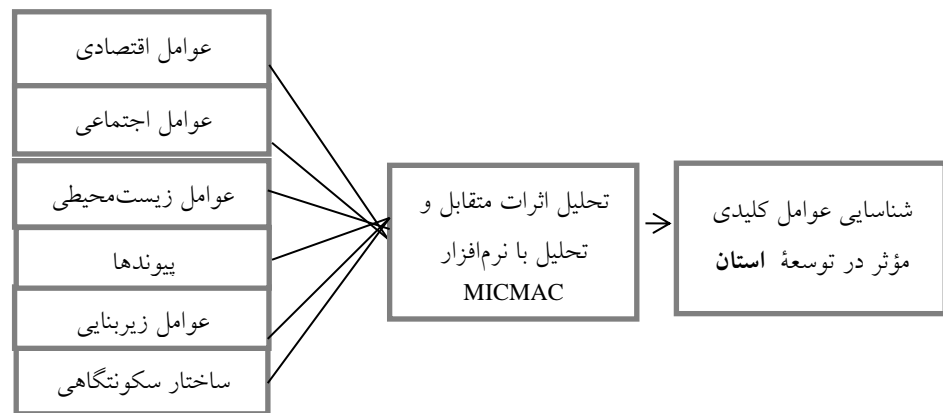
$$93 = n$$

$$n = \frac{\frac{1.96^2 (0.5)(0.5)}{0.05^2}}{1 + \frac{1}{123} \left[\frac{1.96^2 (0.5)(0.5)}{0.05^2} - 1 \right]}$$

رابطه‌ی ۱

برای سنجش اعتبار، که از نوع اعتبار محتوا استفاده است؛ ملاک ارزیابی روایی این نوع اعتبار، قضاوت محققان و متخصصان در حوزه‌ی مسائل توسعه منطقه‌ای بوده که در همین ارتباط به سوالات پرسشنامه و انسجام درونی آن نظر داده‌اند. متداول‌ترین آزمون پایایی سوالات چند گزینه‌ای از نوع پژوهش حاضر ضریب آلفای کرونباخ است. اگر ضریب آلفا بیشتر از ۰/۷ باشد؛ آزمون از پایایی قابل قبولی برخوردار است. با سنجش پایایی پرسشنامه با آلفای کرونباخ کل ۰/۹۷۱، پایایی پرسشنامه و اعتبار پرسشنامه این تحقیق، در سطح بالایی مورد تأیید قرار گرفت. همچنین به منظور اطمینان از مناسب بودن داده‌ها از شاخص KMO استفاده شده است. اگر مقدار شاخص نزدیک به یک باشد (حداقل ۰/۶)، آنگاه داده‌ها جهت تحلیل عاملی مناسب می‌باشند. شاخص مقدار KMO کل ۰/۷ است که نشان دهنده مناسب بودن داده‌ها و کفایت آن‌ها جهت تحلیل عاملی است. با توجه به جدول (۱)، ضریب آلفای عوامل اقتصادی، ۰/۹۲۴، عوامل اجتماعی، ۰/۹۱۵، عوامل سکونتگاهی، ۰/۹۲۱، عوامل طبیعی، ۰/۹۱۹، عوامل زیربنایی، ۰/۹۰۱ و عوامل پیوندها، ۰/۹۰۳ و در نهایت، آلفای کرونباخ کل، ۰/۹۷۱ است که

است. پرسشنامه مربوط به تحلیل اثرات متقابل نیز پس از طراحی با راهنمای مفصلی در اختیار متخصصان قرار گرفت.

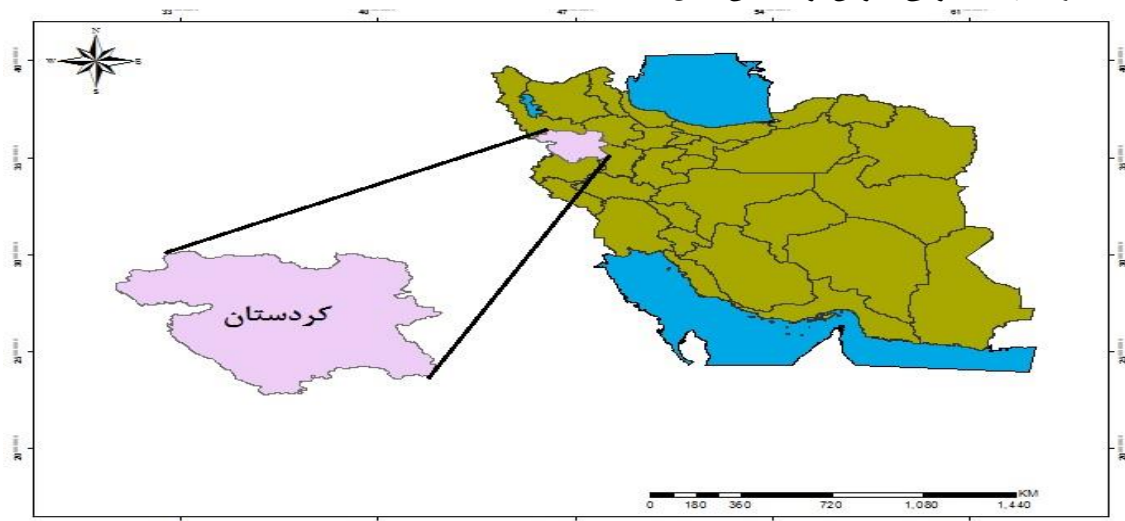

شکل ۱: مدل مفهومی پژوهش

استان کردستان ۱/۴۹۳/۶۴۵ نفر جمعیت دارد که ۶۶ درصد شهری و ۳۴ درصد را جمعیت روستایی تشکیل می‌دهد. تراکم نسبی جمعیت معادل ۵۱/۲ نفر در کیلومتر مربع است. از نظر مختصات جغرافیایی کردستان در ۴۲ درجه و ۳۱ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۱۶ دقیقه طول شرقی و ۳۴ درجه و ۴۵ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۲۸ دقیقه عرض شمالی از نصف النهار گرینویچ واقع شده است (مرکز ملی آمار ایران، ۱۳۹۲). انتخاب این استان جهت مطالعه موردی به این دلیل است که تاکنون مطالعه دقیقی در این زمینه انجام نشده است.

منطقه مورد مطالعه

استان کردستان به مرکزیت شهر سنندج در غرب کشور واقع شده است (شکل ۲). مساحت این استان ۲۹۱۳۶/۵۵ کیلومتر مربع معادل با ۱/۸٪ مساحت کل کشور است (استانداری کردستان، ۱۳۹۳). این استان از شمال به استان‌های آذربایجان غربی و زنجان، از شرق به همدان و زنجان، از جنوب به استان کرمانشاه و از غرب به کشور عراق محدود است. این استان بر اساس آخرین تقسیمات کشوری در سال ۱۳۹۰ دارای ۱۰ شهرستان، ۲۹ شهر، ۳۱ بخش، ۸۶ دهستان و ۱۸۸۴ آبادی بوده است. بر پایه سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰

شکل ۲: موقعیت منطقه مورد مطالعه در پهنه سرزمین

مبانی نظری تحقیق

آنچه را که امروزه فعالیت آینده‌نگاری می‌نامند، اولین بار توسط ژاپنی‌ها در سطح ملی انجام گرفت. آنچه که ژاپنی‌ها در سال ۷۱-۱۹۷۰ تجربه نمودند با هدف پیش‌بینی (مخصوصاً پیش‌بینی فناوری) سازماندهی شده و تحت نام دلفی ۱۹۷۰ معرفی گردید، این تجربه بعدها به واسطه آنکه به مجموعه‌ای از اهداف، به غیر از پیش‌بینی دست می‌یافت «آینده‌نگاری» نام گرفت. دهه ۱۹۸۰، آینده‌نگاری از پیش‌بینی متمایز شد و با فاصله‌گیری از روش‌های کمی به سمت شبکه‌سازی گرایش پیدا نمود. از ابتدای دهه ۱۹۹۰، رشد سریعی در مطالعات آینده‌نگاری صورت گرفت که حمایت دولت‌ها و بنگاه‌های فراملی عضو سازمان ملل را در برداشت. افزایش تقاضا برای مشارکت گسترده و شناخت ضرورت این مشارکت، معرف تحولات این دوره است زیرا این دیدگاه که مؤلفه‌های کلیدی دانشی مرتبط با علم و فناوری، در اختیار گروه‌های مختلف در سراسر کره‌ی زمین است حاکم شد (لاوریج^۱، ۲۰۰۹). آینده‌نگاری بیش از هر چیز ابزاری برای سیاست‌گذاری است. اهداف فعالیت‌های آینده‌نگاری در شش گروه؛ ساخت چشم‌انداز، شناسایی اولویت‌ها، شناسایی فناوری‌های نوظهور، آموزش و انتشار اطلاعات، شبکه‌سازی و ایجاد فرهنگ تفکر در مورد آینده، بیان می‌شود (گاوینگان^۲ و اسکاپولو^۳، ۱۹۹۹: ۶-۷). جایگاه واقعی آینده‌نگاری در تفکر استراتژیک برای برنامه‌ریزی سازمان است. در برنامه‌ریزی استراتژیک هدف تجزیه و تحلیل و گام‌های رسیدن به آن ترسیم می‌شود، نتایج مورد انتظار هرگام برآورد و پیشرفت کاری اندازه‌گیری می‌شود (بنیاد توسعه‌ی فردا، ۱۳۸۴: ۳۷).

توسعه منطقه‌ای فرآیند یکپارچه متشکل از عناصر اجتماعی، اقتصادی، اکولوژیکی و بخشی، مبتنی بر مزیت‌های نسبی منطقه‌ای، حاصل تعاملات و روابط افقی بخش‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاستی تأثیرگذار، عملیاتی پایین به بالا و فعالیتی است که توسط نهادهای محلی و منطقه‌ای اعم از دولت‌های محلی،

نهادهای منطقه‌ای و نهادهای مردمی و خصوصی راهبردی، هدایت و قوام می‌یابد، توسعه منطقه‌ای به معنای «افزایش سطح رفاه منطقه است». نظریه راهبرد قطب رشد از جمله دیدگاه‌های دیگری برای توسعه منطقه‌ای بود. در این تئوری بر سرمایه‌گذاری‌های کلان صنعتی در مراکز بزرگ شهری تأکید می‌شود (شکویی، ۱۳۷۳: ۳۱۲). رودل^۴ توسعه شهرهای کوچک و متوسط را روش مناسبی برای توسعه فضایی و ایجاد رشد اقتصادی و تعادل اجتماعی می‌داند و معتقد است که باید سرمایه‌ها را از شهرهای بسیار بزرگ به سمت شهرهای کوچک و متوسط سوق داد (ضرابی و موسوی، ۱۳۸۸: ۵). جان فریدمن این دیدگاه را سبب شکل‌گیری انباشتگی‌های شهری و تمرکز منطقه‌ای و پیامدهای آن را در قالب الگوی مرکز پیرامون مطرح می‌نماید. وی رابطه‌ی بین مرکز- پیرامون را رابطه‌ای استعماری می‌داند (گیلبرت و گاکلر، ۱۳۷۵: ۶۴). قنبری، صادرات را تنها متغیری می‌داند که میزان آن تعیین‌کننده رشد و توسعه ناحیه و تنها محرکه‌ی رشد اقتصاد ناحیه‌ای به رسمیت شناخته شده است (قنبری و حسین زاده‌ی دلیر، ۱۳۸۴: ۵).

یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی

در پژوهش حاضر، کارشناسان و دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی استان به عنوان جامعه آماری در نظر گرفته شدند و با استفاده از فرمول کوکران نمونه‌گیری صورت گرفت که در مجموع ۹۴ پرسشنامه جمع‌آوری شد که نتایج داده‌ها در جدول (۲) نشان داده شده است.

چنانچه، در جدول (۲) نشان داده شده است، از ۹۴ پاسخ‌دهنده به پرسشنامه‌ها ۶۴ نفر مرد و ۳۰ نفر زن، در رده سنی ۳۲-۲۸ سال ۱۷ نفر و در رده‌ی سنی ۳۶-۳۲ سال ۲۸ نفر پاسخ‌دهنده وجود دارد که ۲۹/۸ درصد از کل پاسخ‌دهندگان می‌باشند که بیشتر پاسخ‌دهندگان را شامل می‌شود. بیشتر پاسخ‌دهندگان دارای مدرک

^۳ Scopolio
^۴ Ruddle

^۱ Loveridge
^۲ Gavigan

یافته‌های استنباطی

تجزیه و تحلیل سوات

همان‌طور که در قسمت مواد و روش‌ها بیان شد، تحلیل سوات به منظور شناسایی و بررسی عوامل درونی (نقاط قوت و نقاط ضعف) و عوامل تأثیرگذار بیرونی (فرصت‌ها و تهدیدات) بر توسعه استان کردستان مورد استفاده قرار گرفت. در این راستا ابتدا با سنجش محیط داخلی و محیط خارجی، فهرستی از نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای مطرح در شش حوزه اقتصادی، اجتماعی، زیربنایی، طبیعی، ساختار سکونتگاه و پیوندها برای توسعه استان تهیه، سپس با نظرسنجی از کارشناسان و متخصصان استان کردستان، اقدام به وزن‌دهی به هر یک از آن‌ها شد. در نهایت با محاسبه و تحلیل آن‌ها، اولویت‌ها مشخص گردید.

پژوهش حاضر، جهت شناسایی پیشران‌های مؤثر بر توسعه منطقه‌ای استان از روش دلفی استفاده شده است، که پس از انتخاب متخصصان و کارشناسان و مجریان دخیل در حوزه موضوع مورد مطالعه پرسشنامه مرحله اول در اختیار آن‌ها قرار گرفت و فرآیند انجام پرسشگری و استخراج نظرات آن‌ها در حوزه مورد مطالعه انجام گرفت و در مرحله دوم پرسشنامه دوم به همراه نظرات اولیه متخصصان در اختیار آن‌ها قرار گرفته و از کارشناسان و متخصصان درخواست می‌شود که نظرات سایر اعضای دخیل را بررسی کرده و پرسشنامه دوم را تکمیل کنند. در نهایت ۴۰ متغیر طبق جدول (۳) به عنوان متغیرهای اولیه مؤثر بر توسعه استان کردستان انتخاب شدند.

کارشناسی ارشد بودند که تعداد آن‌ها ۷۱ نفر بودند و بیشتر پاسخ دهندگان در رشته علوم انسانی تحصیل کرده‌اند که تعداد آن‌ها ۴۲ نفر از کل پاسخ دهندگان بودند.

جدول ۲: مشخصه‌ی عمومی پاسخ دهندگان

جنسیت	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
مرد	۶۴	۶۸	۶۸
زن	۳۰	۳۲	۱۰۰
کل	۹۴	۱۰۰	
سن	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
۲۸-۲۴	۱۴	۱۴/۹	۱۴/۹
۳۲-۲۸	۱۷	۱۸	۳۲/۹
۳۶-۳۲	۲۸	۲۹/۸	۶۲/۷
۴۰-۳۶	۱۱	۱۱/۸	۷۴/۵
۴۴-۴۰	۸	۸/۶	۸۳/۱
۴۸-۴۴	۷	۷/۴	۹۰/۵
۵۲-۴۸	۵	۵/۳	۹۵/۸
۵۲ سال به بالا	۴	۴/۲	۱۰۰
کل	۹۴	۱۰۰	
تحصیلات	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
کارشناسی ارشد	۷۱	۷۵/۶	۷۵/۶
دکتری	۲۳	۲۴/۴	۱۰۰
کل	۹۴	۱۰۰	
رشته	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
علوم انسانی	۴۲	۴۴/۷	۴۴/۷
فنی-مهندسی	۲۵	۲۶/۶	۷۱/۳
علوم پایه	۱۷	۱۸	۸۹/۳
پزشکی	۱۰	۱۰/۷	۱۰۰
کل	۹۴	۱۰۰	

جدول ۳: وزن و رتبه بندی نهایی عوامل داخلی مؤثر در توسعه

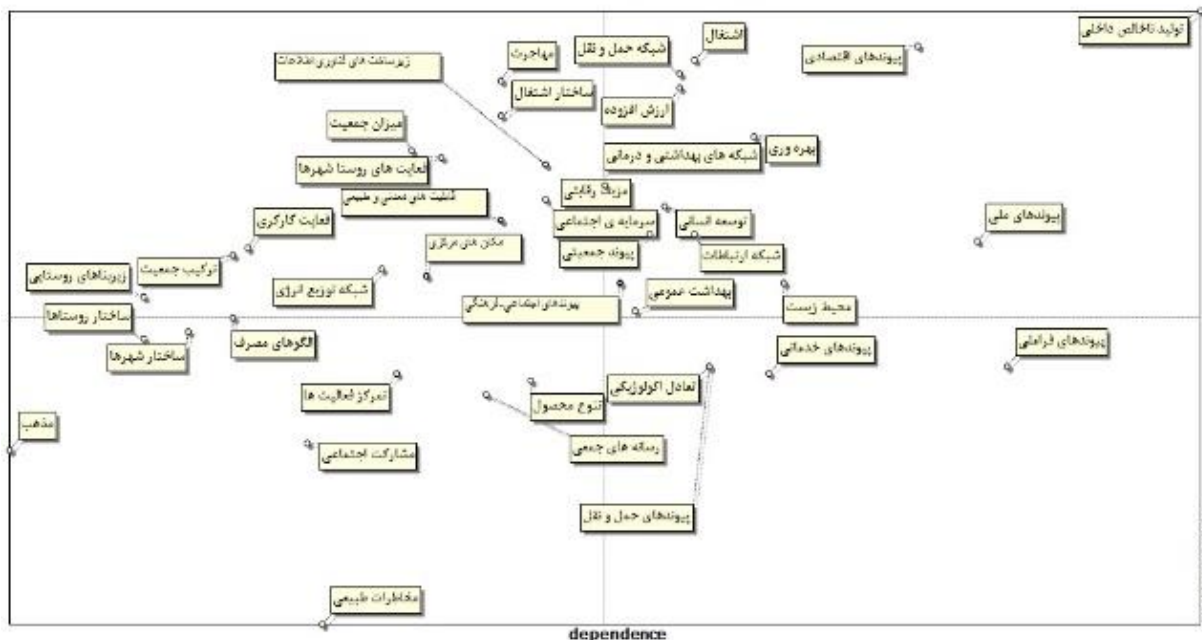
نام متغیر	طبقه بندی	نام متغیر	طبقه بندی
ساختار شهرها	عوامل سکونتگاه‌ها	تولید ناخالص داخلی	عوامل اقتصادی
ساختار روستاها		اشتغال	
فعالیت‌ها		ساختار اشتغال	
مکان‌های مرکزی		ارزش افزوده	
فعالیت		نمرکز فعالیت‌ها	
کارکردی		مزیت رقابتی	
		تنوع محصول	
		بهره‌وری	
محیط زیست	عوامل طبیعی	سرمایه‌ی اجتماعی	عوامل اجتماعی
تعادل اکولوژیکی		میزان جمعیت	
قابلیت‌های معدنی و طبیعی		مهاجرت	
مخاطرات طبیعی		مذهب	
		پهنا داشت عمومی توسعه‌ی انسانی	
		ترکیب جمعیت	
		الگوهای مصرف	
		مشارکت اجتماعی	
پیوندهای حمل و نقل	عوامل پیوندها	شبکه‌ی ارتباطات	عوامل زیربنایی
پیوندهای جمعیتی		شبکه‌ی حمل و نقل	

از دید کارشناسان، از بین ۲۴۰ عامل، ۴۰ عامل اولیه شناسایی شد که این ۴۰ عامل توسط پرسشنامه دیگری و با روش دلفی در اختیار متخصصان قرار گرفت تا میزان ارتباط بین عوامل بر اساس طیف ۰ تا ۳ سنجیده شود و در محیط نرم‌افزار MICMAC مورد بررسی قرار گیرد. آنچه از وضعیت صفحه پراکندگی متغیرهای مؤثر بر وضعیت آینده توسعه منطقه‌ای استان می‌توان دریافت وضعیت ناپایداری سیستم است. متغیرها دارای دو نوع تأثیر هستند: تأثیرات مستقیم و تأثیرات غیرمستقیم که در زیر به تفصیل شرح داده شده است.

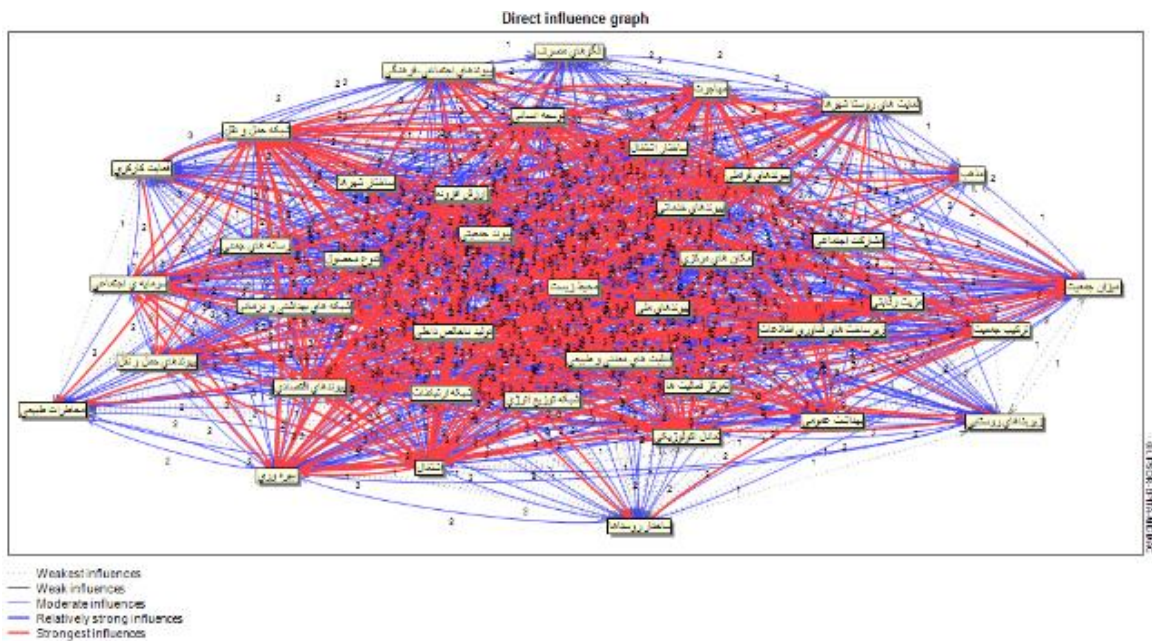
تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم متغیرها

تأثیرات مستقیم روابط هر کدام از متغیرها توسط نرم‌افزار MICMAC سنجیده شد.

Direct influence/dependence map

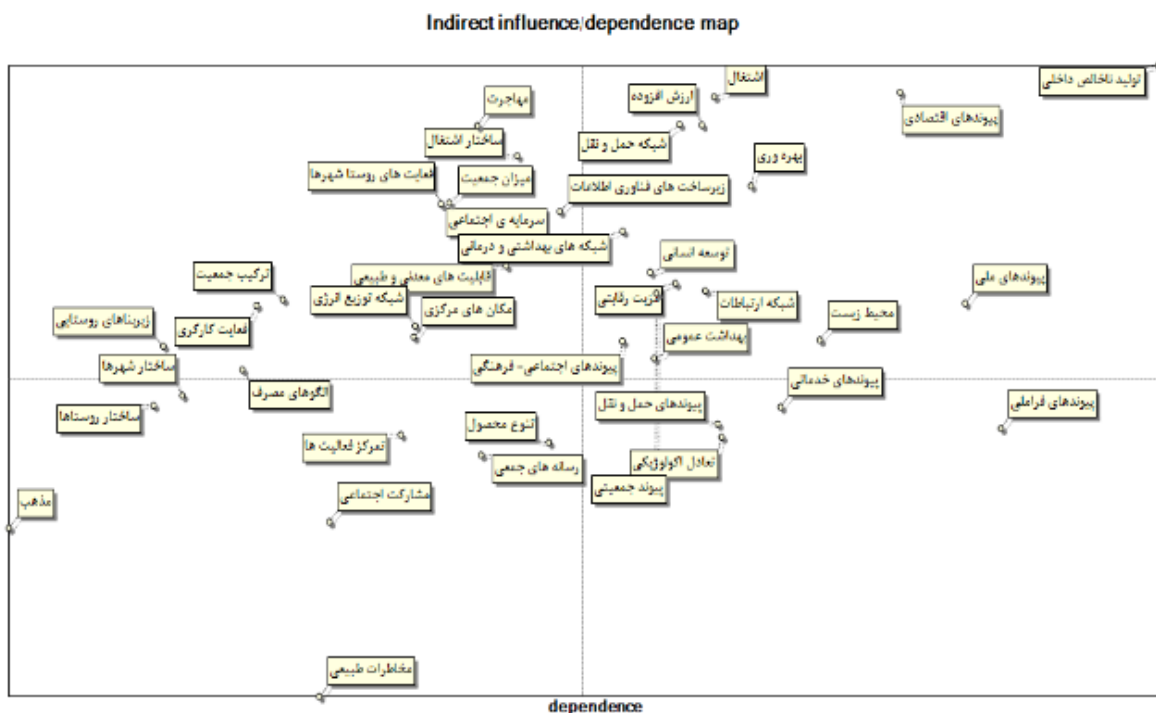

شکل ۴: پراکندگی متغیرها بر اساس تأثیرات مستقیم

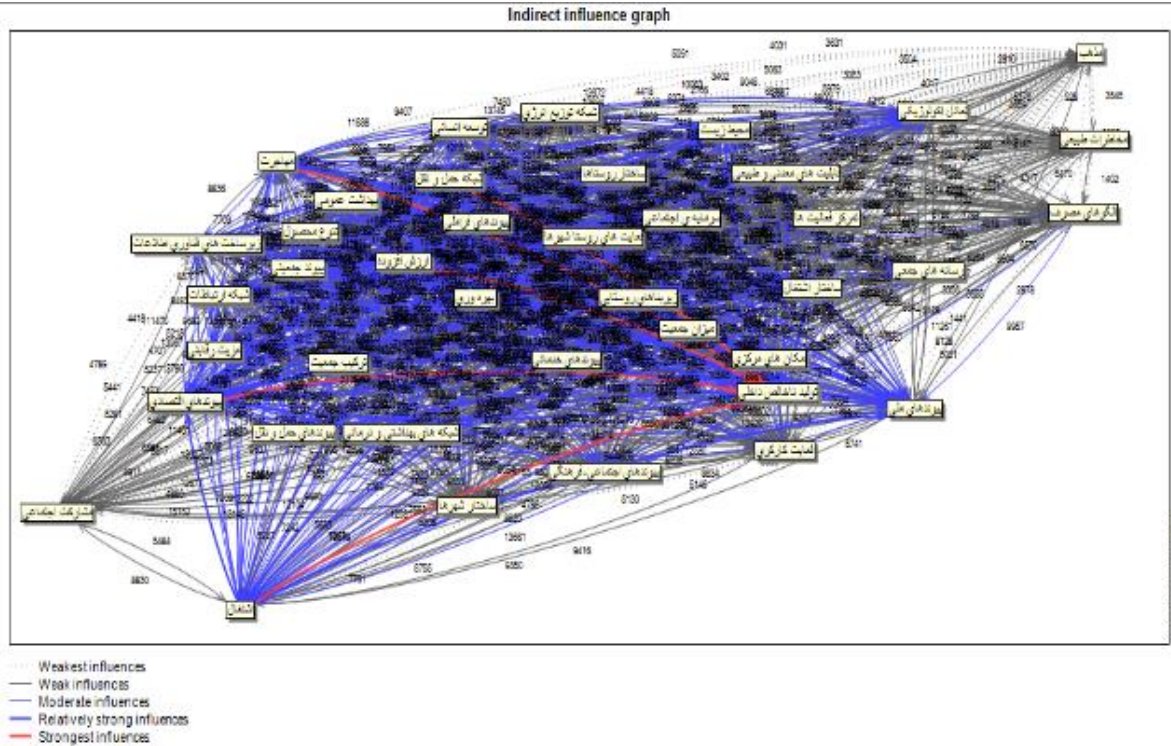

شکل ۵: ارتباط مستقیم بین متغیرها (تأثیرات بسیار قوی تا بسیار ضعیف)

تأثیر گذاری و تأثیر پذیری غیرمستقیم متغیرها
 در این روش هر کدام از روابط متغیرها توسط نرم-افزار MICMAC به توان ۲، ۳، ۴، ۵ و... رسانده و اثرات غیر مستقیم متغیرها سنجیده شده است.

شکل ۶: پراکندگی متغیرها بر اساس تأثیرات غیرمستقیم

شکل ۷: ارتباط غیرمستقیم بین متغیرها (تأثیرات بسیار ضعیف تا بسیار قوی)

متغیر	ردیف	متغیر	ردیف
شبکه‌های درمانی	۱۲	حمل و نقل	۵
سرمایه‌ی اجتماعی	۱۳	ارزش افزوده	۶
		ساختار شغل	۷

جمع‌بندی و انتخاب عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه استان کردستان

همان‌طور که قبلاً اشاره شده است، ابتدا به بررسی وضعیت توسعه استان و در چهارچوب آینده‌نگاری به تحلیل کلی سیستم پرداخته شد که طبق نتایج بدست آمده این عوامل در مرحله اول شناسایی شده و میزان و چگونگی تأثیرگذاری این عوامل بر یکدیگر و بر وضعیت توسعه استان با توجه به روش مستقیم و غیرمستقیم بررسی شده و در نهایت از میان ۴۰ عامل بررسی شده ۱۳ عامل اصلی به عنوان پیشران‌های کلیدی مؤثر بر وضعیت آینده توسعه منطقه‌ای استان انتخاب شده که به شرح جدول (۶) هستند:

جدول ۵: پیشران‌های کلیدی مستقیم و غیرمستقیم

ردیف	متغیر	ردیف	متغیر
۱	تولید ناخالص داخلی	۸	بهره‌وری
۲	پیوندهای اقتصادی	۹	میزان جمعیت
۳	اشتغال	۱۰	فعالیت‌ها
۴	مهاجرت	۱۱	زیرساخت فناوری اطلاعات

نتیجه‌گیری

در این پژوهش از میان ۴۰ عوامل کلیدی مؤثر در توسعه استان به بررسی و شناسایی مهم‌ترین پیشران‌ها یا عوامل مؤثر، میزان ارتباطات مستقیم و غیرمستقیم مؤثر در آینده توسعه استان کردستان پرداخته شد و نتایج مطلوبی بدست آمد. در مرحله اول جهت شناسایی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید استان پرسشنامه تهیه شد و در اختیار متخصصان استان قرار گرفت تا فرصت‌ها و تهدیدهای استان مشخص شده و متناسب با آن‌ها به جمع‌آوری اطلاعات در خصوص عوامل مؤثر بر توسعه استان، پرداخته شد. پس از آن با استفاده از روش SWOT از بین ۲۴۰ شاخص مهم-ترین آن‌ها یعنی تعداد ۴۰ عامل شناسایی شد و با جمع‌بندی و تلفیق و تدقیق آن‌ها نهایتاً به ۴۰ عامل در ۶ حوزه تقلیل یافت. سپس با روش تحلیل اثرات متقابل/ساختاری با نرم‌افزار MICMAC جهت استخراج

6. زالی، نادر، (۱۳۸۸)، «آینده‌نگری توسعه منطقه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی سناریو مینا (نمونه موردی: استان آذربایجان شرقی)»؛ رساله‌ی دکترای رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز.

7. سایت استانداری استان کردستان، ۱۳۹۳.

8. شریف‌زادگان، محمدحسین، (۱۳۸۲)، «چالش‌های برنامه‌ریزی در بررسی علل کاهش اثربخشی طرح‌های توسعه در ایران»، اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال یازدهم شماره ۴۳ و ۴۴، صص ۲۰-۱.

9. شفیعی، سونیا، ناظمی، امیر، شماعی، ع، قدیری، روح الله، (۱۳۸۵)، «تفاوت و رابطه میان آینده‌نگاری منطقه‌ای و ملی»، همایش آینده‌پژوهی، فناوری و چشم‌انداز توسعه، دانشگاه صنعتی امیرکبیر.

10. شکویی، حسین، (۱۳۷۳)، «دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری»، تهران، انتشارات سمت.

11. ضرابی، اصغر، موسوی، میرنجف، (۱۳۸۸)، «بررسی کارکرد شهرهای کوچک در نظام شهری و توسعه منطقه‌ای مطالعه موردی: استان یزد»، مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، شماره ۲۰، صص ۱۸-۱.

12. طاهری دمنه، محسن، نادری خورشیدی، علیرضا، (۱۳۹۳)، «آینده‌نگاری منابع انسانی در نیروی انتظامی جمهوری اسامی ایران با استفاده از روش تلفیقی سناریوپردازی و تحلیل اثرات متقاطع»، فصلنامه نیروی انسانی ناجا، نشریه علمی-ترویجی، سال نهم، شماره ۳۶، صص ۴۹-۲۹.

13. طباطباییان، س.ح، قدیری، روح الله، (۱۳۸۶)، «متغیرهای مؤثر بر انتخاب ابعاد در یک پروژه آینده‌نگاری»، فصلنامه علوم مدیریت ایران، سال دوم، شماره ۷.

14. قنبری، ابوالفضل، حسین‌زاده دلیر، کریم، (۱۳۸۴)، «تعیین درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی ۱۳۷۵»، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۵، مشهد، صص ۲۲-۱.

15. کریمی‌فرد، حبیب، حبیبی، مسعود، (۱۳۸۹)، «بررسی سطوح مختلف انجام فعالیت آینده‌نگاری علم و

عوامل اصلی تأثیرگذار بر وضعیت آینده‌ی منطقه‌ی مورد مطالعه مورد تحلیل قرار گرفتند و در نهایت ۱۲ عامل کلیدی به عنوان عوامل اصلی و مؤثر در آینده‌ی توسعه‌ی منطقه‌ی استان کردستان شناسایی شد.

پیشنهادات

گسترش و تقویت زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات؛

حفاظت از منابع اکولوژیک و برنامه‌ریزی برای استفاده بهینه براساس طرح‌های جامع حفاظت؛

توسعه پایدار حوزه فعالیت و کسب و کار در استان و حمایت و سرمایه‌گذاری جهت افزایش تولیدات ناخالص داخلی از تولیدات داخلی در جهت توسعه مطلوب استان.

منابع

1. بزاززاده، مهدی، داداش پور، هاشم، مطوف، شریف، (۱۳۹۳)، «بررسی و تحلیل عوامل کلیدی مؤثر بر توسعه منطقه‌ای با رویکرد آینده‌نگاری منطقه‌ای، مطالعه موردی: استان آذربایجان غربی»، مجله علمی برنامه‌ریزی فضا، سال ۴، شماره ۲.
2. بنیاد توسعه فردا، (۱۳۸۴)، «روش‌های آینده‌نگاری تکنولوژی»، انتشارات گروه آینده‌اندیشی، صص ۸۶-۵۵.
3. بهشتی، محمد باقر، زالی، نادر، (۱۳۹۰)، «شناسایی عوامل کلیدی توسعه منطقه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی بر پایه سناریو: مطالعه موردی استان آذربایجان شرقی»، مجله برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره پانزدهم، شماره ۱.
4. پورمحمدی، محمدرضا، حسین‌زاده دلیر، کریم، قربانی، رسول، زالی، نادر، (۱۳۸۹)، «مهندسی مجدد فرآیند برنامه‌ریزی با تأکید بر رویکرد آینده‌نگاری»، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۲۰، صص ۳۷-۵۸.
5. ربانی، طاها، (۱۳۹۱)، «روش تحلیل ساختاری، ابزاری برای شناخت و تحلیل متغیرهای مؤثر بر آینده موضوعات شهری»، نخستین همایش ملی آینده‌پژوهی، تهران، صص ۴-۵.

26. Loveridge, D., (2009); "Foresight: The Art and Science of Anticipating the Future", New York and London, Routledge.
27. Philippe, D., (2010); "Foresight: A major tool in tackling sustainable development", Technological Forecasting & Social Change.
28. UNIDO (2004); "foresight methodologies", Textbook, Technology foresight initiative, p.90-96.
- فناوری (ملی، منطقه‌ای و شرکتی) «فصلنامه توسعه تکنولوژی صنعتی، شماره ۱۵، صص ۴۳-۵۰.
16. گیلبرت، آلن، گاگلر، ژوزف، (۱۳۷۵)، «شهرها، فقر و توسعه، شهرنشینی در جهان»، ترجمه پرویز کریمی ناصری، تهران، انتشارات شهرداری‌ها، صص ۶۴.
17. مرادی مسیحی، وراز، (۱۳۸۱)، «برنامه‌ریزی استراتژیک در کلان شهرها، به ضمیمه استراتژیک لندن»، نشر شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، صص ۴۰.
18. مرکز ملی آمار ایران (۱۳۹۳).
19. مظفری، علی، (۱۳۸۹)، «آینده‌پژوهی، بستر عبور از مرزهای دانش»، فصلنامه نظم و امنیت انتظامی، شماره چهارم، سال دوم، زمستان، صص ۲۵-۴۷.
20. ناظمی، امیر، قدیری، روح الله، (۱۳۸۵)، «آینده‌نگاری از مفهوم تا اجرا»، تهران مرکز صنایع نوین، وزارت صنایع و معادن.
21. Arcade, J. M., Godet, M. F., Meunier and Roubelat, F. (1999); "Structural Analysis with the MICMAC Method and Actor's Strategy with MACTOR Method", in Futures Research Methodology, American Council for the United Nations University: The Millennium Project.
22. Bell, W (2003); "Foundations of Futures Studies I: History, Purposes, and Knowledge", Transaction, Publishers. P.12.
23. Erzsebet, N and Gergely, T. (2010); "The responsibility of futurists in strategic foresight-Hungarian examples", Technological Forecasting & Social Change.
24. Gavigan, P.J., and Fabiana, S., (1999); "Matching methods to the mission: A comparison of national foresight exercises", Foresight, Vol, 1, No, 6, December, p. 6-7
25. Hojer, M., Ahlroth, S., Dreborg, K.H., Ekvall, T., Finnveden, G., Hjelm, O... & Palm, V. (2008); "Scenarios in selected tools for environmental systems analysis", Journal of Cleaner Production, p1958- 1970.

Regional Development with Foresight Approach (Case Study: Kordestan Province)

Abolfazl Ghanbri ^{1*}, Akbar Asghari Zamani², Zahra Amjadi³

Abstract

This research discusses future development of Kordestan province by using of strategic management approaches and future studying and it's main aim is identification of regional development's key components of Kordestan province with the point of foresight. The theoretical framework of this research is normative paradigm, it is functional in the case of goal and in terms of nature it is based on new methods of descriptive-analytical future studies. The data and information collection method is documentary and field study and their processing models are SWOT, Factor Analysis, Delphi and Cross-impact analysis which data processing has been done by MICMAC software. In this research, development criteria were classified in six categories such as social, economic, infrastructural, bio environmental, settlement structural and links by using of regional development studies.

At first stage, between 240 effective factors on province development, 40 factors were identified by specialist experts by the use of SWOT method. Then by using of Delphi method the effects of these factors on each other were measured by experts and direct and indirect influences of these factors on each other were measured which result in identification of 13 key factors between 40 factors, that Gross domestic product outweigh and capital social if a low grade is effective factors on Kordestan province development.

Keywords: Regional Development, Development Components, Foresight, Cross-impact Analysis, Kordestan Province.

¹ Associate Professor, Dept. of Geographical Research, University of Tabriz.

*(Corresponding Author): a_ghanbary@tabrizu.ac.ir

² Associate Professor, Dept. of Geography & Urban Planning, University of Tabriz.

³ M. A. Student in Geography and Land use Planning. University of Tabriz.